

СЕКЦІЯ 4 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 346.7:339.3(477)

Андрій Н.М.*старший викладач кафедри економіки
Східноєвропейського слов'янського університету*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТОРГІВЛІ

У статті інституціональне забезпечення розвитку конкурентного підприємництва у торгівлі України досліджується в контексті обґрунтування ролі таких інститутів: правил та норм, органів державної влади (інститутів регулювання), корпоративних та інших підприємницьких структур, спеціалізованих установ (інститутів розвитку). Автор характеризує формальні та неформальні правила та норми ведення торговельного підприємництва. Визначає вагому роль інститутів регулювання у розвитку вітчизняної торгівлі. Розкриває діяльність добровільних об'єднань суб'єктів торговельного підприємництва та наукових установ.

Ключові слова: вітчизняна торгівля, конкурентне підприємництво, інститути регулювання, інститути розвитку, формальні правила, неформальні норми.

Андріив Н.Н. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РАЗВИТИЯ КОНКУРЕНТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ТОРГОВЛИ

В статье институциональное обеспечение развития конкурентного предпринимательства в торговле Украины исследуется в контексте обоснования роли таких институтов: правил и норм, органов государственной власти (институтов регулирования), корпоративных и других предпринимательских структур, специализированных учреждений (институтов развития). Автор характеризует формальные и неформальные правила и нормы ведения торгового предпринимательства. Определяет важную роль институтов регулирования в развитии отечественной торговли. Раскрывает деятельность добровольных объединений субъектов торгового предпринимательства и научных учреждений.

Ключевые слова: отечественная торговля, конкурентное предпринимательство, институты регулирования, институты развития, формальные правила, неформальные нормы.

Andriyiv N.M. INSTITUTIONAL SUPPORT OF DEVELOPMENT OF COMPETITIVE ENTERPRISE IN HOME TRADE

In the article the institutional support of development of competitive enterprise in trade of Ukraine is studied in the context of grounding the role of such institutes as: rules and norms, public authorities (institutes of regulatory governance), corporate and other enterprise structures, specialized establishments (institutes of development). The author characterizes formal and informal rules and norms of conducting trade enterprise. The significant role of regulative institutes in the development of competitive enterprise in the field of home trade is determined in the article. The researcher discloses the activity of voluntarily associations of trade business and scientific establishments entities.

Keywords: home trade, competitive enterprise, regulative institutes, institutes of development, formal rules, informal norms.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ведення господарства важливим є вплив інститутів на ефективність використання обмежених ресурсів та забезпечення економічного зростання в країні. Нині інституціональне забезпечення розвитку й регулювання ринку є однією з фундаментальних основ його функціонування. Важливим воно й для сфери внутрішньої торгівлі, тому розкриття основних складових її інституціонального забезпечення є необхідним і вимагає детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень. У більшості монографічних досліджень розкриваються проблеми регулювання внутрішньої торгівлі України як на національному, так і на регіональному рівнях (В.В. Апопій [1], О.О. Шубіна [2]). Окремими авторами на рівні наукових статей обґрунтовуються особливості інституціонального забезпечення роздрібною торгівлі в Україні (З.О. Добуш [3]) як складовою внутрішньої торгівлі. Проте відсутні є більш глибокі комплексні дослідження інституціонального забезпечення розвитку конкурентного підприємництва у сфері внутрішньої торгівлі.

Постановка завдання. У зв'язку з цим метою статті є розкриття ролі та важливості формальних та неформальних правил та норм, інститутів регу-

лювання та інститутів розвитку у формуванні конкурентного торговельного підприємництва в господарській системі України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження Світового банку, які присвячені актуальним теоретичним і практичним проблемам розвитку інститутів у сучасній економіці (доповіді Світового банку за 1997, 2002 рр.), ставлять своїм завданням виявлення ролі інститутів в підтримці зростання економіки, стимулюванні цього зростання, тобто створення ефективно діючих інститутів, які б забезпечували ефективне використання і розвиток наявних ресурсів та активів. Наголос робиться на значенні інститутів порівняно з економічною політикою, відзначається, що лише політики недостатньо, і вказується, що проблеми зростання економіки і подолання бідності реально вирішуються з розвитком інститутів. До важливих напрямів інституціональної модернізації національних економік, в т. ч. і для України, запропоновано [4, с. 33-35]:

1) створення комплексної системи інститутів, бо вплив кожного з них визначається наявністю «підтримуючих» інститутів, а також ступенем корумпованості влади. Тому порівняно з розвиненими країнами, що відзначаються розгалуженою системою

інститутів, в слаборозвинених і трансформаційних країнах такі цілі не вдається досягти швидко;

2) максимальне використання переваг місцевих умов (від соціальних норм до географічних особливостей), що мають вирішальне значення при рівності показників доходу;

3) зв'язок учасників ринків повинен розвиватись на основі внутрішніх інформаційних потоків і прозорих торгових відносин, що створює попит на виникнення нових інститутів;

4) розвиток конкуренції, рівень якої впливає на ефективність існуючих інститутів, змінює мотивацію і поведінку людей, а також створює умови до формування нових інститутів.

Українській економіці властиві проблеми інституціонального характеру. Серед них:

1) слабка адаптація інститутів до умов вітчизняної системи господарювання;

2) повільна модифікація старих і формування нових інститутів;

3) неузгодженість системи регулювання із традиційними економічними відносинами;

4) відсутність комплексного бачення концептуальних засад інституціонального забезпечення розвитку й регулювання підприємництва, зокрема у сфері внутрішньої торгівлі.

Оскільки інституціоналізму властива різноманітність, вважаємо за доцільне не дискутувати щодо трактування основних понять. На нашу думку, проблему інституціонального забезпечення розвитку конкурентного підприємництва у внутрішній торгівлі, потрібно досліджувати в контексті обґрунтування ролі таких інститутів: правил та норм, органів державної влади, корпоративних та інших підприємницьких структур, державних підприємств, спеціалізованих установи.

Інституційний розвиток країни, зокрема сфери внутрішньої торгівлі забезпечується функціонуванням як формальних правил, так і неформальних норм поведінки. При цьому неформальні інститути є більш гнучкими порівняно з формальними. Формальні правила фіксуються в правових актах держави, визнаються і затверджуються конкретними уповноваженими органами. Неформальні норми, які характерні для сфери внутрішньої торгівлі базуються на цінностях, звичаях, морально-етичних та соціальних нормах, традиціях. Зі зміною умов життя можуть з'являтися нові неформальні норми, а старі руйнуються, бо неформальні інститути є результатом неконтрольованого розвитку. До неформальних правил та норм належать: довіра до суб'єктів торговельного підприємництва, правила ділових відносин у веденні торговельної діяльності, культура, рівень корупції, котрі неформально (як позитивно, так і негативно) можуть впливати на розвиток підприємництва у системі внутрішньої торгівлі в Україні. Окрім цього, не всі згадані інститути, які мають позитивний вплив (культура, довіра), встигли сформуватися на належному рівні, що перешкоджає ефективному функціонуванню торговельного підприємництва.

Зокрема, інституційна довіра відіграє ключову роль у формуванні та дотриманні суспільних правил гри. Через недосконалість економічних та правових норм в українській економіці, спостерігається тенденція до поширення недовіри а саме у:

- населення до владних структур (через зловживання привілеями державними чиновниками);

- суб'єктів підприємства в конкурентному середовищі (через розвиток нечесних методів ведення

конкурентної боротьби та соціальної безвідповідальності);

- суб'єктів підприємництва до органів державної влади (через не дотримання формальних та неформальних норм та правил у веденні діяльності).

На практиці існує безліч механізмів спонукання до дотримання встановлених неформальних правил і норм. На нашу думку, для суб'єктів внутрішньої торгівлі їх доцільно представити як економічні та соціально-психологічні. До економічних механізмів можна віднести ті, дія яких призводить до отримання матеріальної винагороди (або збитків) – наприклад, механізми «відмивання грошей». Дія соціально-психологічних механізмів забезпечує отримання соціального ефекту (чи погіршення) для внутрішньої торгівлі в цілому та для його суб'єктів зокрема. Таким ефектом може бути, наприклад, рівень зайнятості (чи безробіття).

З іншого боку, в Україні формальні правила у сфері внутрішньої торгівлі виявляється за допомогою: Конституції України, кодексів, законодавчих актів, законів Верховної Ради України, постанов Кабінету Міністрів України, указів Президента України, розпоряджень, рішень, положень, методичних вказівок, правил. Зокрема, закони виконують функцію довгострокового правового регулювання, а укази, нормативні акти – короткострокового, оперативного правового регулювання.

Законодавство, що регулює вітчизняне підприємство у сфері торгівлі охоплює:

1. Загальні законодавчі та нормативно-правові документи, що регламентують підприємницьку діяльність як таку, тобто це закони загальної дії, які поширюються на всіх суб'єктів господарювання, у тому числі й на суб'єктів торговельної діяльності. Загальними кодифікованими законами є: Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Податковий кодекс України.

Господарський кодекс України встановлює основні принципи побудови правових відносин у сфері торгівлі. Стаття 263 цього правового документа визначає господарсько-торговельну діяльність як таку діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжну діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг [5].

Цивільним кодексом України частково регулюються й торговельні відносини – визначено сутність договору купівлі-продажу та договору роздрібною купівлі-продажу. Вказані правові характеристики таких договорів, дозволяють виділити специфічні характеристики: сторонами є – суб'єкт підприємницької діяльності, що займається продажем товару; покупець – будь-яка фізична або юридична особа; специфіка товару – є товаром, що призначається для особистого, домашнього або іншого використання, не пов'язаного із підприємницькою діяльністю; договір роздрібною купівлі-продажу укладається як правило в усній формі. Цивільний кодекс не містить спеціального правового регулювання договору оптової торгівлі купівлі-продажу, до нього застосовуються загальні правила [6].

Податковий кодекс України пояснює торговельну діяльність як роздрібна та оптова торгівля, діяльність у торговельно-виробничій (ресторанне господарство) сфері за готівку, інші готівкові платіжні засоби та з використанням платіжних карток [7].

До загальних некодифікованих законів належать: закони України «Про власність», «Про акціонерні

товариства», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», «Про аудиторську діяльність», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Про рекламу», «Про захист прав споживачів», «Про споживчу кооперацію», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини». Регулювання торговельного підприємництва загальним законодавством здійснюється з урахуванням особливостей внутрішньої торгівлі: законодавчо регламентовані організаційно-правові форми суб'єктів торгівлі, процедура їх державної реєстрації, ліцензування для конкретних видів діяльності, обов'язковість сертифікації товарів та послуг, захист інтересів на ринку.

2. Спеціальні закони та нормативно-правові документи, що регулюють виключно внутрішню торгівлю, тобто це правові документи України спеціальної дії. З 1995 року в Україні різними державними органами розроблено понад сто нормативно-правових документів, які регулюють торговельну діяльність. Проте в сучасних умовах, вказані норми не забезпечують належного рівня правового регулювання внутрішньої торгівлі. Окрім цього, необхідно зазначити, що дія чинних нормативних актів може розповсюджуватися на всю сферу відносин торгівлі, а може стосуватися окремого сегмента цих відносин.

Окремого спеціального закону, який би розкривав основні засади здійснення внутрішньої торгівлі в Україні досі не має. Його необхідність обумовлена необхідністю впорядкування торговельної діяльності та ліквідацією тіньового сектора. 20 грудня 1997 р. була ухвалена Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України», у якій визначені основні засади державного регулювання розвитку внутрішньої торгівлі, а саме: принципи (організаційно-господарська незалежність, відкритість, цивілізованість, самоокупність, конкурентоспроможність суб'єктів господарювання, урегульованість, контрольованість), форми, механізми державного регулювання розвитку внутрішньої торгівлі.

Тривалий час відбувалися напрацювання з розробки спеціального закону. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р. №1200-р схвалив «Концепцію проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю». Мета цієї концепції полягає у визначенні шляхів законодавчого врегулювання відносин, які виникають у процесі провадження торговельної діяльності. 10.11.2011 р. у Верховній Раді України був зареєстрований, підготовлений Кабінетом Міністрів України, проект Закону «Про внутрішню торгівлю». У проекті пропонується визначити правові та організаційні засади провадження господарської діяльності у сфері внутрішньої торгівлі України.

Згідно Плану заходів з виконання Державної програми активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки, підготовлено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання внутрішньої торгівлі», який спрямований на врегулювання відносин між товаропостачальниками та суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі; планування розміщення об'єктів торгівлі; розвитку малого та середнього підприємництва; посилення відповідальності за порушення правил торгівлі та торгівлю у нестворених місцях.

Також Кабінет Міністрів України розробив проект Постанови «Про затвердження Програми внутрішньої торгівлі України на період до 2016 року».

На нашу думку, вітчизняне законодавство про внутрішню торгівлю має характеризуватися взаємною узгодженістю норм, достатньою кількістю спеціальних законів та нормативно-правових актів, тому нині потребує насамперед удосконалення та доопрацювання проект Закону України «Про внутрішню торгівлю».

Таким чином, формальні та неформальні інститути визначають поведінку та результати, формують економічну політику у відповідності з економічними інтересами суб'єктів підприємництва у сфері внутрішньої торгівлі і стосуються:

- захисту прав споживачів і конкуренції у сфері торгівлі;
- загальних засад функціонування підприємств сфери внутрішньої торгівлі;
- здійснення торгівлі на ринках;
- спеціалізованої торгівлі;
- умов продажу продовольчих та непродовольчих товарів та використання штрихового кодування товарів.

Зміна формальних та неформальних правил та норм приводить до зміни характеру та сприйняття економічної політики.

Вагоме значення у інституційному забезпеченні розвитку конкурентного підприємництва у сфері внутрішньої торгівлі мають регулюючі інститути – органи державної влади різного рівня. Формування інституційної структури органів державного регулювання внутрішньої торгівлі розпочалося у 1991 році. До її складу входять органи законодавчої та виконавчої влади.

Особливу роль у формуванні інституційного середовища відіграє Верховна Рада України – орган законодавчої влади, компетенцією якого є прийняття законодавчих актів, що регламентують підприємництво, у тому числі у сфері внутрішньої торгівлі. При Верховній Раді України діє Комітет з питань підприємництва, регуляторної та антимонопольної політики, який здійснює моніторинг за законотворчим процесом щодо підприємницьких структур, виявляє основні тенденції та проблеми розвитку.

Президент України має право самостійно формувати норми регулювання страхового підприємництва, які відображаються в указах та розпорядженнях, затверджувати ухвалені Верховною Радою України закони чи, навпаки, накладати вето у випадку невідповідності законодавчих актів Конституції. Так, Указом Президента України №634/2011 від 31 травня 2011 р. затверджено положення «Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі», у структурі якого функціонує Департамент внутрішньої торгівлі. Цей орган видає накази, організовує та контролює їх виконання, у разі потреби може видавати разом з іншими центральними й місцевими органами виконавчої влади спільні акти.

До інститутів регулювання торговельного підприємництва в Україні також належать: Державна інспекція з контролю за цінами, Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів, Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики, Державна інспекція з питань праці, Державна екологічна служба, Державна санітарно-епідеміологічна служба, Державна контрольно-ревізійна служба, податкові органи, а також правоохоронні органи, які покликані забезпечувати інтереси суспільства та держави.

На рівні регіонів інститутами регулювання торговельної діяльності є Головне управління економіки обласної державної адміністрації, управління економіки районної адміністрації.

Інститути розвитку конкурентного підприємництва у вітчизняній торгівлі, на відміну від регулюючих інститутів, забезпечують позитивний вплив на діяльність, оскільки мають на меті консолідацію бізнес-суспільства в роботі з удосконалення діючого законодавчого та нормативного забезпечення у сфері внутрішньої торгівлі. Торгово-промислова палата, наукові установи та організації, об'єднання підприємств та підприємців, Українська торговельна асоціація, Громадська рада з конкуренції, громадські організації споживачів формують інституціональне середовище розвитку торговельного підприємництва.

Сьогодні в Україні підприємці висловлюють свою громадянську позицію та виборюють економічні права через діяльність таких громадських інститутів, як бізнес-асоціації, які водночас є необхідною умовою поліпшення інституційного середовища національного ринку. Їх можливості як інституційних представників у відстоюванні інтересів підприємців значно більші, ніж можливості кожного окремого підприємця. Бізнес-асоціації беруть на себе функції представництва та захисту інтересів підприємців, створюють сприятливі умови підприємницької діяльності, сприяють розвитку науково-технічних і торговельних зв'язків між підприємцями.

Більшість існуючих громадських об'єднань підприємців функціонує як інституційна модель лише за формою, хоча за змістом є олігархічною, адже реалізуються здебільшого вузькогрупові цілі, часом політичного характеру. Інституційними перешкодами формування демократичних бізнес-асоціацій в Україні є:

- відсутність взаємозв'язку між інститутами політичної системи суспільства та суб'єктами підприємництва;
- відсутність державної підтримки бізнес-асоціацій як інструменту розвитку інституційної структури ринку;

- слабка підтримка місцевими органами влади громадських об'єднань підприємців;
- домінування правозахисної діяльності таких організацій в умовах функціонування недосконалої нормативно-правової бази щодо вітчизняного підприємництва, зокрема у сфері внутрішньої торгівлі.

Висновки з проведеного дослідження. На сьогоднішній стан внутрішньої торгівлі суттєво відстає від вимог українського суспільства і не відповідає світовим тенденціям розвитку галузі. В Україні не сформовано раціональне інституціональне забезпечення розвитку внутрішньої торгівлі. Найважливіше, що потрібно зробити, це сформуванню інфраструктуру інституцій та інститутів ринкового й інформаційного забезпечення, при цьому забезпечувальну роль мають відігравати професійні об'єднання і громадські організації, насамперед, у плані консолідації зусиль саморегулювання, що визначатиме конкурентоспроможність торговельного підприємництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Система регулювання внутрішньої торгівлі України : монографія / В. В. Аполій, І. М. Копич, О. Г. Біла та ін.; за ред. В. В. Аполія та І. М. Копича. – К. : Академвидав, 2012. – 424 с.
2. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку : монографія / за ред. О. О. Шубіна, Я. А. Гончарука. – Донецьк-Львів : ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.
3. Добуш З. О. Недоліки інституціонального забезпечення розвитку роздрібною торгівлі в Україні та напрями їх подолання / З. О. Добуш // Наукові праці ДонНТУ. Серія економічна. – 2013. – №2. – С. 108-114.
4. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення : монографія / О. М. Алімов, А. І. Даниленко, В. М. Трегібчук та ін. ; Об'єднаний інститут економіки НАН України. – 2005. – 540 с.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу до ресурсу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>